

ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 94 (477) (092)

DOI: 10.31651/2076-5908-2022-2-8-17

ПЕТРЕЧКО Олег Михайлович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5535-3730>
e-mail: o.petrechko@ukr.net

ТЕЛЬВАК Вікторія Петрівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>
e-mail: viktoriatelvak75@gmail.com

ЖУРАВЛЬОВ Святослав Андрійович,
кандидат історичних наук, молодший науковий
співробітник відділу джерелознавства нової
історії України Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7875-4038>
e-mail: zuravlovsvatoslav27@gmail.com

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ У ВІЗІЯХ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА В. ЛИПІНСЬКОГО: СПРОБА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ПОРІВНЯННЯ

В статті розглянуто ставлення М. Грушевського та В. Липинського до неоромантичних проявів в українській історіографії на прикладі полеміки довкола «Історії України-Русі» М. Аркаса. Встановлено, що саме в цій дискусії уперше відобразились відмінності у розумінні соціальних функцій історичної науки в середовищі українських інтелектуалів. Зроблено висновок, що методологічна позиція М. Грушевського була більш продуктивною для української соціогуманітаристики в ХХ ст.

Ключові слова: М. Грушевський, В. Липинський, соціальні функції історичної науки, неоромантизм, «Історія України-Русі» М. Аркаса.

Постановка проблеми. Однією з інтелектуальних новацій епохи модерну, що з'явилися на зламі ХІХ-ХХ ст., була неоромантична теорія. До певної міри, її варіантом в українській історіографії був державницький напрямок з його елітаризмом, пріоритетом національно-

політичної ідеології над наукою, героїзацією історії, гіперболізацією особистісного чинника. Саме історики-державники, починаючи від В. Липинського, на відміну від сциентистсько-позитивістських настанов послідовників школи М. Грушевського, на перший план при вивченні минулого висували потреби міцніючого національного організму. Відтак основним завданням було проголошено формування та пробудження національної самосвідомості шляхом демонстрації “славних” подій вітчизняної історії, акцентування уваги на “героїчних” її періодах. Реалізація такого підходу до вивчення минулого призводила до викривлення його дійсного образу, оскільки поза дослідженням залишалися “спокійні” періоди історії, недостатня увага приділялась також економічно-господарському та соціально-культурному життю народу. Надмірна політизація історичної науки сприяла реанімації старих та появи нових історичних міфів, що повинні були тримати в тонусі національне почуття. Ці міфи, виконуючи свою короткотривалу “будительську” роль, згодом міцно “осідали” у масовій свідомості як стійкі історіографічні стереотипи, котрих негативні впливи відчуваємо ще й досі.

Зазначимо, що неоромантична концептуальність узагалі була характерною рисою історіографій поневолених народів [1, 112]. Так, сучасний польський історіограф Єжи Матерніцький зазначає: “Роки 1900-1918 характеризуються в історії польської історіографії домінуванням неоромантичного напрямку, початки якого сягають у Польщі кінця ХІХ ст.” [2, 7]. Неоромантична теорія зменшувала наукову вартість історичних творів, призводила до міфологізації минулого. Неоромантизм, який значно поширився в європейській історіографії, сьогодні досить докладно вивчений істориками. Це стосується як загальних суспільно-політичних, так і методологічних чинників, які спричинили його появу. Але для сучасної української історіографії особливо актуальним є висунення його адептами двох важливих і взаємопов’язаних методологічних проблем: соціальної функції історії та співвідношення науки й політичної ідеології. Розв’язання цих проблем завжди турбувало дослідників минулого, а також ділило їх на протилежні табори. Вони неодмінно змушені були ставити питання і давати на нього відповідь: чи історичне пізнання повинно служити поглибленню об’єктивних знань про суспільні процеси, чи мусить обслуговувати поточні інтереси суспільства на даному етапі його еволюції? Як розуміти взаємозв’язок науки і суспільства, яким чином наука повинна йому служити? Чи є історія наукою у вузькому розумінні цього слова? Український неоромантизм дав на них свої відповіді. Спробуємо зрозуміти, якими ж були ці відповіді і чому вони виявились нетривкими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Події, пов’язані з виданням “Історії України-Русі” М. Аркаса та дискусією навколо неї, досить повно досліджені сучасними істориками В. Ульяновським [3], І. Гиричем [4], В. Тельваком [5, 48, 162-163; 6, 131-134] та ін. Вчені детально вивчили обставини, в яких М. Аркас писав цю роботу, проаналізували ідейні позиції його критиків та прихильників, дали оцінку самій книзі як явищу української історіографії. Проте акцентування на суспільно-політичному резонансі праці, вивчення події лише в контексті протистояння М. Грушевського та його ідейних опонентів зробило другорядним інший, історіографічний, контекст. Однак саме він, на нашу думку, і є найцікавішим. Адже унікальним видається факт, коли не книга (у даному випадку – “Історія України-Русі” М. Аркаса – звичайна популярна праця компілятивного характеру), а дискусія навколо неї поклала початок новому історіографічному феномену. Власне на історіографічному ефекті згаданої дискусії в контексті становлення українського неоромантизму ми й зосередимося нижче.

Метою статті є з’ясування відмінностей в інтерпретаціях соціальних функцій історичної науки М. Грушевським та В. Липинським, які виявила їх участь в обговоренні “Історії України-Русі” М. Аркаса.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ ст. позитивізм з його повагою до реальних фактів і критичним методом мав дуже сильні позиції у вітчизняній історіографії. Так, ще 1895 р. з приводу праці В. Коцовського М. Грушевський в дусі позитивістського скептицизму занотував: “Уважав я найбільше на методологічну сторону праці; як тон, кажуть, робить музику, так від методи починається наука, тому ся сторона й заслуговує особливої уваги. Всякий в праці науковій мусить виразно відрізнити факт від догадки або відомості незафактованої; фактичний вивод може постати тільки на основі фактів; на догадках і суперечних відомостях можна збудувати тільки гіпотезу, яку можна ставити тільки

як гіпотезу, з резервою, і яка тільки через довгу перевірку новими датами може придбати собі віру” [7, 10]. Нові методи, які проникали в історіографію з соціології, психології, етнології та інших наук, адаптувалися на тому ж позитивістському ґрунті з його найголовнішим надбанням – критичним підходом до аналізу на всіх стадіях дослідження. Навіть один із засновників неоромантичного напрямку в українській історіографії В. Липинський, солідаризуючись зі сцієнтистськими поглядами М. Грушевського, з приводу виходу чергового тому “Історії України-Руси” писав до останнього: “Велике, щире спасибі за прислану мені Вашу “Історію”! Чудова книжка – не кажучи вже про зміст – своїм укладом, формою і зовнішнім виглядом! Не можу здержатись, щоб з Вами оцім моїм враженням, яке я виніс по прочитанню Вашої “Історії”, не поділитись. Прийміть його, Пане Професоре, як гадку людини, для котрої дорога є наша минувшина і все, що має на меті духово воскресити її, показати в світлі науки” [8, 293-294] (підкреслено нами – авт.).

На зламі XIX-XX ст. в українських інтелектуальних колах гостро постала потреба написання науково-популярної історії України. Старі підручники, як, наприклад, праця О. Єфименко, вже не відповідали вимогам, які стояли перед історичною наукою того часу. Згадував про це також М. Грушевський, який від початку 90-х рр. XIX ст. планував написати популярну історію України, навіть з такої історії хотів розпочати свій творчий шлях, як про це зазначив у автобіографії [9, 206]. Принагідно згадаємо, що в архіві історика зберігається чернетковий начерк такої роботи під назвою “Про старовину і про найдавніші часи народу нашого”, датований 1894 р. Але друком спочатку з’являється розрахований на освіченого читача російськомовний “Очерк истории украинского народа”, що витримав до вибуху Першої світової війни три видання (1904, 1906 і 1911 рр.). У 1907 р. вийшла також популярна багато ілюстрована брошура професора “Про старі часи на Україні”. Але ця книга М. Грушевського була занадто стислою і він планував одразу ж почати роботу над більшою ілюстрованою історією, про що знало широке коло його знайомих, які допомагали підшукувати художників для її ілюстрування. Взагалі, підкреслюючи важливість видання науково-популярної історії України рідною мовою, професор у передмові до “Ілюстрованої історії України” писав: “Не знаю, чи треба толкувати, як я її завдання розумів, бо поглянувши в сю книжку кожний тямущий сам то зміркує. Хотів я дати громадянству нашому книгу написану легко і приступно, оживлену образами минулого життя, уривками нашої старої творчості, нашої словесности ... Хотів не обмежитися самою тільки зверхнею історією володарів і війн, а показати і те, як жило ся народами, в яким напрямі розвивалося його жите громадське і культурне” [10, 3]. Життєву необхідність видання науково-популярної україномовної історії України усвідомлював також В. Липинський. У листі до М. Грушевського він писав: “Тепер здається мені, такий час, що популяризація історії це одно з найважливіших культурних і політичних завдань, а позаяк до українства напливають все нові верстви, котрі з попередньою українською літературою не ознайомлені, то така [...] річ дуже і дуже потрібна” [9, 304].

Саме тому велика увага суспільства була прикута до появи першої популярної праці – книги М. Аркаса, а дискусія навколо неї викликала такий значний резонанс. Саме ця дискусія, на наше переконання, засвідчила появу в українському історіографічному топосі нового, державницького за своєю ідеологією, напрямку та поклала початок функціонуванню неоромантизму у вітчизняній історичній науці. Оскільки, як ми вже згадували вище, “справу М. Аркаса” досить повно висвітлено в літературі, зупинимось лише на тих моментах, що цікавлять нас у розрізі зазначеної теми.

Насамперед відзначимо, що рецензію М. Грушевського на книгу М. Аркаса доцільно розглядати в загальному контексті критики неоромантичної концептуальності, що її провадив учений на сторінках наукової періодики, починаючи з кінця XIX ст. “Мусимо рішучо пятнувати всякий прояв ігнорації й легковаження наукових вимог, – пише М. Грушевський, – чи то виходить він від когось з земляків чи чужинців, що беруться писати про українські річи” [11, 16-17]. Дослідник перераховує ознаки неоромантичної концептуальності: визнання дії провіденціальних сил в історії, “культ героя”, “методичні скоки”, “ненаукова термінологія” [12, 25-28]. На думку вченого, боротьба із міфологізацією лежить на шляху критичного вивчення джерел – “і вся романтичність розвіється, як мрія” [13, 15]. Основна причина міфологізації, вважає М. Грушевський, полягає в дилетантизмі історика, нехтуванні ним

науковими вимогами. “Салонне трактування науки”, орієнтація лише на смаки публіки, застерігає професор, перетворює науковця на письменника та публіциста [14, 218-220]. Тому М. Грушевський з такою увагою та прихильністю розглядає твори дослідників, написані з урахуванням “науковости, об’єктивности і обережности метода” [15, 6-8].

Критичне ставлення до нашої минувшини, на думку М. Грушевського, необхідне й з огляду на початковий етап формування національної історіографії; обумовлене тим, що не встигли ще виробитись механізми та традиція боротьби із міфологізацією. Вчений ставить проблему професійної й етичної відповідальності історика перед суспільством за свої праці. Найбільш суворі з наукового погляду вимоги, на думку професора, мають висуватись до популярних курсів, написаних для широкого загалу, оскільки саме вони формують історичну свідомість суспільства.

Першим з істориків “Історію України-Русі” М. Аркаса прочитав В. Липинський. Про його реакцію на книгу дізнаємося з листа до автора праці. Листа написано у піднесеному, майже панегіричному тоні. В ньому відсутні будь-які серйозні зауваження до змісту чи оформлення книги, лише зауважено, що “ті ж дрібні помилки, які часом стрічаються, зовсім не шкодять змістові книжки і, що найголовніше, не псують загального вражіння, не шкодять [...] її духови”. Навпаки, В. Липинський зазначав, що його приваблює змістове наповнення та зовнішній бік праці, її стильова форма, народна мова, “простий, ядерний, ляпидарний” стиль. Пишучи про значення книги, вчений підносив насамперед її важливу просвітню, соціальну функцію. “Читаючи Вашу книжку, – зауважив В. Липинський, – я все мав на увазі, що це як Ви в передмові кажете: “повинна бути популярна доступна для кожного історія свого народу”, і саме, прикладаючи до неї таку оцінку, можна сказати, що “Історія” Ваша зовсім відповідає своїй цілі” [3, 211-212].

М. Грушевський, прочитавши працю М. Аркаса, попросив В. Липинського написати на неї рецензію, яка була опублікована на сторінках “Літературно-наукового вістника”. Тут підхід уже мав бути дещо іншим – рецензія вимагала передусім прискіпливої фахової оцінки, на яку, окрім усього іншого, зважував перед публікацією визначний історик України. Отже, В. Липинський повинен був дати конкретний аналіз змісту твору, що й було зроблено. Однак рецензент усе ж не вважав за потрібне говорити лише про наукову вартість чи помилковість книги. Він знову, хоч і не так широко, як у листі, підкреслив культурно-національне значення видання.

В. Липинський у цілому давав позитивну оцінку книзі М. Аркаса. В числі її переваг рецензент називав просту мову; легку, популярну форму викладу; вдале використання історичних легенд та фольклору; спокійний об’єктивний тон, що нагадує літописний стиль; чітку періодизацію та поділ на дрібні розділи. Особливо критик відзначив велику любов до українського народу, яким перейнята книга, “се почуття передається і читачеві, воно будить в нім національну свідомість та національну самоповагу”.

Критичні зауваження рецензента зводилися до вказівок на численні зайві дати та факти, що мало стосуються історії України; нерівномірності опису подій (наприклад, на еволюцію селянства за 1687-1764 роки відведено всього 20 рядків); штучність періодизації історії України (наприклад, скіфо-сарматський період важко виокремити як самостійний в історії українського народу; розділення Київського і Галицького, Литовського і Польського періодів тощо); дуже побіжні й поверхові зауваги щодо соціальної еволюції українців; надто схематичне висвітлення українського відродження. В. Липинський зауважив, що у автора “не видно якогось суцільного погляду на цілу історичну еволюцію українського народу”. У книзі чітко не говориться навіть про початки нашої історії і постійно сплутуються терміни “руський” і “український”. Критик вказував на ненауковість футуристичного опису можливих варіантів історичних подій (“якби і т. д.”). Неприємно вражала також кількість крові та суцільна різанина в описі подій XVII-XVIII ст. Шкідливим для “поширення почуття національної єдності серед широких кругів українського народу” було протиставлення Наддніпрянщини та Галичини. В. Липинський детально перерахував також усі дрібні похибки, елементарні помилки та недоречності в тексті, ілюстраціях і картах [16]. Основне ж значення книги, наголошував вчений, полягало в тому, що вона виконувала важливу просвітню, соціальну функцію.

М. Грушевського не задовольнила візія соціальної ролі історіографії, запропонована В. Липинським, і він додав до його рецензії свої зауваги. Професор оминув зовнішній вплив книги і сам факт її появи як національно-культурного явища, проаналізувавши її внутрішній зміст, основну ідею, ілюстративну наповненість. Як відомо, щодо наукової критики вчений був надзвичайно принциповим [17]. Безперечно, М. Грушевський не міг уникнути рецензування книги М. Аркаса з кількох причин: то було перше україномовне видання загальної історії України, яке набуло широкого розголосу; професор готував розгорнутий курс рідної історії, а також ілюстративний посібник; як науковець, він завжди виступав проти дилетантизму. На початку рецензії вчений ствердив, що книгу М. Аркаса не можна залишити без уваги з огляду на її широке розповсюдження. Значить, справедливо вважав він, вона надовго “буде книгою премудрості по українській історії для дуже багатьох українців”. Однак, написана непрофесіоналом, із численними, часто елементарними неточностями і невибачними помилками така “Історія України”, на думку критика, “зістанеться сумною пам'яткою необачності чи несолідності нашої інтелігенції, яка нагодувала широкі маси свого народу, жадні самопізнання, таким нещасливим – і з наукового і з національного і просто з просвітньо-педагогічного погляду виробом, як книга д. Аркаса”.

М. Грушевський ставив досить високі, але справедливі вимоги до популярних творів, які мали за завдання просвіту та виховання народу. Таку книгу, на його тверде переконання, міг писати лише добре ознайомлений із предметом фахівець, який, крім того, мав би талант популяризації та лаконічного викладу основного, сутнісних речей. Така книга, як ніяка інша наукова праця, мала б бути ретельно продуманою та спланованою.

Книга ж М. Аркаса вирізнялася величезною кількістю помилок – не лише дрібних, “а фальшами, страшними недоглядами, просто дикими у науковій підручнику висловами і поглядами”. М. Грушевський наводив численні приклади на доказ цього, завершуючи свій розгляд питанням: “То чим як не джерелом безконечних баламуцтв став отсей підручник української історії? ... Справді незнати, чи не ліпше вже від сих заміток, предивних убогістю, неповністю свого змісту і масою фактичних помилок, – повне мовчання, яким поминув автор письменський рух кінця XVI і поч. XVII в.”.

Найбільш значним недоліком концепції рецензованої роботи, на думку М. Грушевського, була відсутність розгляду власне національних відносин та винесення на перший план політичної історії – “возшествія” на престоли різних монархів, перебіги їхнього правління, безкінечні війни та договори. Все це викладено сухо, блідо, з масою зайвих дат та дріб’язкової інформації. Сам виклад нецікавий, незручний і примітивний – не викладено головне, не проаналізовані основні напрямки та тенденції, натомість наведено багато матеріалу, що не стосується української історії. Висновки рецензента досить суворі: “Книжка не годна дати читачеві поняття навіть про ту зверхню історію України, котрою автор займається... попередні українські покоління виступають якимись історичними безштаньками, що товчуться без цілі й причини, без розуміння положення, без якихось провідних гадок... Се історія без історії, без культурного, суспільного і політичного змісту... читач більш тямущий міг би набратися з сеї книги дуже сумного (і невірнього) поняття про історичну минувшість нашого народу, його історичну, політичну, культурну вартість”.

М. Грушевський висловив подив, як таку слабку “шкідливу з наукового, просвітнього, національного погляду книгу” так розхвалюють і поширюють у масах, дають замість доброї інтелектуальної поживи сурогат. На його думку, це доказ великої байдужості у трактуванні соціальних функцій історичної науки та брак самоповаги. Наприкінці вчений зазначав, що М. Аркас “безперечно перейнятий гарячою любов’ю до свого народу і його минувшини”, що він знає його “як чоловіка щиро прихильного українству і не сумнівається ні на хвилину в його добрих замірах”, але для написання вартісної книги для народу “одних добрих замірів мало” [18, 318-324]. Своєю рецензією вчений також підкреслив давню думку, яку підтримував протягом усього життя: в науці немає місця дилетантизму, популяризація має йти слідом за науковими пошуками, а не навпаки. Пояснюючи свою безкомпромісність та наукову принциповість М. Грушевський у листі до Є. Чикаленка підкреслював, що його критичні зауваження викладені виключно “по долгу історика” [3, 216-217].

Рецензії М. Грушевського та В. Липинського спричинили тривалу дискусію у публіцистиці та науковій літературі. Опоненти львівського професора наголошували, що

оскільки твір М. Аркаса має популярний характер, то й вимоги до нього мають бути набагато лояльніші, ніж до праці наукової. Деякі навіть переконували, що народ “не проковтне” рафіновано-наукової популярної книги, а саме така праця – “грубого помолу” – допоможе сформувати національну самосвідомість. Так, Р. Піснячевський твердив, що книга М. Аркаса вповні відповідає рівневі читача, який вживає лише “манну кашку легенького прагматичного оповіданнячка”. Він зауважив, що автор, який напише історію України такою ж народною мовою і так дешево видасть – отримає таку ж народну подяку як і М. Аркас. Р. Піснячевський писав, що коли професори дадуть кращий історичний популярний твір, то книга М. Аркаса буде покладена на полицю, а до того автор “готовий за це прийняти свідомство культурного убожества хоч би і з рук вельмишановного професора!”. Публіцист цитував проникливий лист селянина-книгоноші з оцінкою книги М. Аркаса [19].

Інший рецензент – В. Біднов – констатував велику популярність праці серед простолюду, на який вона мала великий вплив і пробуджувала національну свідомість. Критик писав, що автор “безумовно зробив велику послугу нашому національному рухові; наукові та художні хиби не заважали їй (книзі – авт.) робити свій вплив на ті кола, серед котрих книга розповсюджувалася. Досвід наших днів дає нам яскраві докази того, що не науковість захоплює громадянство, а щось інше, протилежне першій” [20, 50]. Про велику національно-культурницьку роль книги М. Аркаса, значний внесок у підняття національної самосвідомості писали авторіві “Історії України-Русі” також Є. Чикаленко, Б. Грінченко, Б. Степаненко, Г. Хоткевич та ін.

М. Грушевський же доводив хибність бачення соціальних функцій історії, висловленого В. Липинським на сторінках “Літературно-наукового вістника”. Він переконував, що кожна помилка в такого роду літературі обертається стійким історіографічним стереотипом, який важко буде подолати у майбутньому. Вчений писав, що книга М. Аркаса можливо і не заслужила б такої уваги, якби її так активно не рекламували і не зробили “чи не найпопулярнішою книжкою по українській історії”. Але ж народ потребує правдивих поглядів на минуле. На думку М. Грушевського, не можна підлаштовуватися під людські смаки та низький загальний рівень – треба “мати сором перед незрячістю та не частувати їх казна чим, уповаючи на ту незрячість”. Вчений знову критикував “безконечні баламуцтва” і грубі помилки книги (неправильні поняття про українську територію, відсутність історії культури, помилкове тлумачення соціальних процесів, повне ігнорування українського відродження, елементи казенної лояльності); кривавий колорит і безконечну різанину; сухість, схематизм викладу; переобтяження другорядним матеріалом.

Оцінюючи популярність книги в народі та гарні відгуки, рецензент зауважував, що “читають її з пієтизмом, може й плачуть, але питання велике – які погляди на свою минувшину, на історичні завдання свого народу виносять з неї”. М. Грушевський констатував, що бажаної ідеології та національної концепції висвітлення історії України в книзі М. Аркаса нема. Неправда не є просвітою, переконаний історик. Ефекти кривавих помст не можуть служити задля піднесення національного почуття. “Нашим завданням не може бути всякою ціною, всякими способами дбати тільки про подражнення національного інстинкту, – акцентував М. Грушевський. – Націоналізм для націоналізму не може бути нашою метою”. Якщо твердити, що основним у популярній книзі мають бути “націоналістичні ефекти”, а не наукова правда та поступова ідеологія, то жоден історик-професіонал не захоче і не зможе писати популярну історію України. Для професіонала поширення в широких масах результатів своєї багаторічної праці “може бути річчю надзвичайно дорогою – верхом наукової роботи”. Пристосування книги до запитів народу типу звичних легенд про Єрусланів Лазаревичів, штучне приниження рівня культури є “смертельна провина перед інтересами свого народу”. Між тим, писав М. Грушевський, ми продовжуємо валити в одну купу “хуторних велетнів” із фахівцями, а це “безмірно дискредитує українство в очах людей...”. Штучно знижуючи рівень української культури до рівня низів, відчужують від неї ті “освіченіші верстви”, до котрих даремно потім звертаються зі своїми закличками. Це велика шкода для українства і з нею треба боротися, не зважаючи ні на що, “а стати на становищі популярної культури – значить безповоротно післати свою інтелігенцію на пастівні чужої культури і зістатися при “домашнім обіході”, для ужитку “братів незрячих гречкосіїв”; значить своїми руками прибити до української культури се тавро низшої,

мужичої, несправжньої – се саме тавро, котре силкувалися з неї зняти покоління борців українського відродження” [21, 121-136].

Продовжуючи дискусію, своє бачення проблеми суспільної ролі історії виклав і В. Липинський. Відповідаючи на закиди В. Піснячевського в спеціальній статті на сторінках київської “Ради”, історик підкреслював, що в цій книзі багато хиб з погляду науки, але вона не є науковим твором, а лише популярним нарисом. Основна цінність “Історії” М. Аркаса полягає в її національно-культурному значенні. В. Липинський зазначав: “Вважаю появу цієї історії явищем у нашому національному життю безумовно відрадним, а для справи національного відродження корисним, хоч особисто не солідаризуюсь зовсім з її хаотичною ідеологією і з деякими, несимпатичними для мене рисами та тенденціями”. На думку історика, книга М. Аркаса свідчила про зростання національної самосвідомості і стала переходом від ідеології “отечественных историй” до ідеології сучасного свідомого українства. Національне відродження не може бути лише елітарним або інтелігентським, воно має торкатися цілого народу. Нижчі його верстви, тобто переважна маса не готова до чогось більш серйозного. Тому саме серед них книга М. Аркаса “...робить і довго ще робитиме... діло для цього відродження користне” [22, 1].

Отже, у відгуках М. Грушевського та В. Липинського на “Історію України-Русі” М. Аркаса вперше в українській історіографії виразно зазначилась методологічна відмінність між класичними сцієнтистськими уявленнями про історичну науку та новими неоромантичними до неї підходами. Прикметно, що дискусія точилася довкола соціальних ролей історіографії, адже перед українськими інтелектуалами стояло першочергове завдання активізації “національного інстинкту”, як писав М. Грушевський. У цій дискусії чітко визначилися два погляди на проблему функціонування історичної науки у суспільстві. Перший, позитивістський, реалізований у працях М. Грушевського, обстоював пріоритетність суворих наукових вимог перед будь-якими політико-ідеологічними інтенціями. Другий, неоромантичний, презентований поглядами В. Липинського та його однодумців, навпаки, національний та політико-ідеологічний момент розумів як визначальний, сенсоутворюючий при реконструкції минулого. Не будемо давати оцінки зазначеним концепціям, оскільки в історіографії домінує думка про пріоритетність в українській інтелектуальній традиції теоретичної візії М. Грушевського [23; 5, 157-169]. Зазначимо лише, що розпочата дискусія сприяла розвиткові та саморефлексії вітчизняної Клію, спонукала істориків заглиблюватись у теоретичні підвалини своєї науки, тим самим вводячи українську Клію в європейський історіографічний простір.

Безперечно, відмова неоромантиків від беззастережного дотримання критеріїв науковості та підпорядкування науки політичним інтересам відіграли певну роль у національному згуртуванні українського суспільства та формуванні національної самосвідомості. Однак неоромантизм сприяв не лише поширенню, а й укоріненню у суспільній свідомості низки історичних міфів, витіснення яких було досить складним. Як виявилось, ідеалізація національної історії, яка на перший погляд сприяє зростанню патріотизму, має своїм більш далекосяжним і тривалим наслідком поширення настроїв національної винятковості та ксенофобії. Розвиток як української, так і інших історіографій свідчить і постійно нагадує про те, що наука повинна зберігати певну відстань від політики й ідеології, виконувати власні соціальні функції, даючи насамперед наукові знання, засновані на критичному підході до будь-яких історичних фактів, логічному аналізі та методологічній рефлексії. Варто нагадати слова М. Грушевського, який ще наприкінці ХІХ ст. проголошував: “Наука – се непрестанний скептицизм” [24, 13].

Висновки. Аксиологічні переконання М. Грушевського та В. Липинського виявилися важливими для вітчизняної історіографії не тільки в контексті методологічної дискусії на зламі ХІХ-ХХ ст., вони залишаються суголосними також стосовно сучасних тенденцій світової історіографії. Критикуючи крайнощі історичного релятивізму, вчені різних країн наголошують на соціальній відповідальності дослідника за свою працю. Вони закликають колег рішуче виступити проти “військової машини скептицизму” та фальсифікації, що уражають пам’ять, оскільки зраджують пізнання. І якщо можливість досягнення історичної істини сьогодні більшість науковців ставить під сумнів, то безперечним є переконання, що “викриття історичних міфів – ось одне з головних завдань історика” [25, 16].

Неоромантизм не набув загального поширення в українській історіографії на початку ХХ ст. Реакція дослідників на його вияви зміцнила переконання про необхідність піднесення ролі науки у суспільному житті, поширення наукових знань серед широких верств населення. Наука та наукові знання більшою мірою служать суспільству, коли вони дають правдиву картину подій і явищ минулого, ніж коли намагаються “підретушувати” історію. Український неоромантизм досить швидко змусив професійних істориків відмовитися від схематично-спрощеного розуміння соціальних функцій і призначення своєї дисципліни. Історія, доводили вони, претендуючи на високе звання науки, повинна давати всебічний образ минулого, а не підлаштовувати його під ті чи інші повороти політичної ситуації.

Список використаної літератури

1. Зашкільняк Л. О. Історична концепція М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії. *Вісник ЛДУ. Серія історична*. 1997. Вип. 32. С. 110-119.
2. Maternicki J. *Historiografia polska XX wieku. Cz.1: Lata 1900-1918*. Wrocław etc., 1982. 256 s.
3. Ульяновський В. Микола Аркас, “Історія України-Руси” і Михайло Грушевський. *Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник*. 1996. С. 161-221.
4. Гирич І. Ще до проблеми “Аркас і Грушевський”. *Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник*. 1996. С. 221-231.
5. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ-початок ХХ століття). Дрогобич: «Вимір», 2002. 236 с.
6. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття). Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. 494 с.
7. Грушевський М. [Рецензія] Коцовський В. Історично-літературні заметки до “Слова” о полку Ігоревом. Львів, 1893. *Записки НТШ*. 1895. Т. V. С. 8-10.
8. Листування Михайла Грушевського. Т. 2. Київ–Нью-Йорк: УІТ, 2001. 413 с.
9. Грушевський М. С. Автобіографія, 1906. *Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського*. К.: Веселка, 1992. С. 197-214.
10. Грушевський М. Ілюстрована історія України. К., 1990. 524 с.
11. Грушевський М. [Рецензія] Statut Litewski drugiej redakcyi... Краків, 1900... *Записки НТШ*. 1902. Т. L. С. 16-17.
12. Грушевський М. [Рецензія] Иловайский Д. Смутное время Московского государства... *Записки НТШ*. 1895. Т. VI. С. 25-28.
13. Грушевський М. [Рецензія] Prochaska Antoni Dr. Dazenia do unii cerkiewnej za Jagvelly... *Записки НТШ*. 1897. Т. XX. С. 15-16.
14. Грушевський М. [Рецензія] Papee Fr. Polska i Litwa na przelomie wiekow srednich. Tom 1. Кр., 1903. *Записки НТШ*. 1907. Т. LXXIX. С. 218-220.
15. Грушевський М. [Рецензія] Potkanski K. Krakow przed Piastami. Краків, 1898. *Записки НТШ*. 1898. Т. XXVI. С. 6-8.
16. Липинський В. М. Аркас. Історія України-Русі. С.-Петербург, 1908. *Літературно-науковий вістник*. 1908. Т. XLIII. С. 307-318.
17. Тельвак В. Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М. Грушевського – рецензента. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 157-166.
18. Грушевський М. До рецензії д. Липинського. *Літературно-науковий вістник*. 1908. Т. XLIII. Кн. VIII. С. 318-324.
19. Піснячевський В. Маленький фельетон з хвиль життя. *Рада*. 1908. № 192. С. 3.
20. Біднов В. Що читати по історії України (Коротенька історіографія України). Кам’янець-Подільський, 1919. 51 с.
21. Грушевський М. На українські теми. Ще про культуру і критику. *Літературно-науковий вістник*. 1908. Т. XLIV. С. 121-136.
22. Липинський В. Ще в справі “Історії України” М. Аркаса. *Рада*. 1908. № 199. С. 1.
23. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського. *Україна модерна*. 1999. Ч. 2-3. С. 233-253.
24. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. *Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції*. Львів, 1994. С. 5-14.
25. Iggers G. G. *Historiography and Politics in the Twentieth Century. Societies made up of history. Essays in historiography, intellectual history, professionalisation, historical social theory and protoindustrialisation* / Ed. by R. Bjork, K. Molin. Edsbruk, 1996. P. 8-26.

References

1. Zashkilnyak, L. O. (1997). Historical concept of M. Hrushevskyyi in the context of Eastern European historiography. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna [Visnyk of the Lviv University. Historical Series]*, 32, 110-119. (in Ukr.)
2. Maternicki, J. (1982). *Polish historiography of the 20th century. Part 1: The years 1900-1918.* Wroclaw etc. (in Pol.)
3. Ulyanovsky, V. (1996). Mykola Arkas, "History of Ukraine-Rus" and Mykhailo Hrushevskyyi. *Istoriia, istoriosofiia, dzhereloznavstvo. Istorychnyi zbirnyk [History, historiography, source studies. Historical collection]*, 161-221. (in Ukr.)
4. Hyrych, I. (1996). Even before the "Arkas and Hrushevskyyi" problem. *Istoriia, istoriosofiia, dzhereloznavstvo. Istorychnyi zbirnyk [History, historiography, source studies. Historical collection]*, 221-231. (in Ukr.)
5. Telvak, V. (2002). *Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevskyyi (end of the XIX-beginning of the XX century).* Drohobych. (in Ukr.)
6. Telvak, V. (2008). *Mykhailo Hrushevskyyi's creative heritage in the estimations of contemporaries (end of the XIX - 30s of the XX century).* Kyiv-Drohobych. (in Ukr.)
7. Hrushevskyyi, M. (1895). [Review] Kotsovskyyi V. Historical and literary notes to "Slova" about Igor's regiment. Lviv, 1893. *Zapysky NTSz [Notes of SSS]*, V, 8-10. (in Ukr.)
8. (2001). *Correspondence of Mykhailo Hrushevskyyi.* Vol. 2. Kyiv-New York. (in Ukr.)
9. Hrushevskyyi, M. (1992). Autobiography, 1906. *Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho [Great Ukrainian: Materials from the life and work of M. S. Hrushevskyyi]*. Kyiv: Veselka, 197-214. (in Ukr.)
10. Hrushevskyyi, M. (1990). *Illustrated history of Ukraine.* Kyiv. (in Ukr.)
11. Hrushevskyyi, M. (1902). [Review] Statut Litewski drugiej redakcyi... Krakow, 1900... *Zapysky NTSz [Notes of SSS]*, L, 16-17. (in Ukr.)
12. Hrushevskyyi, M. (1895). [Review] D. Ilovayskyyi. The Troubled Time of the Moskovskii Gosudarst... *Zapysky NTSz [Notes of SSS]*, VI, 25-28. (in Ukr.)
13. Hrushevskyyi, M. (1897). [Review] Prochaska Antoni Dr. Jagvelly's quest for church union... *Zapysky NTSz [Notes of SSS]*, XX, 15-16. (in Ukr.)
14. Hrushevskyyi, M. (1907). [Review] Papee Fr. Poland and Lithuania at the turn of the Middle Ages. Volume 1. Kr., 1903. *Zapysky NTSz [Notes of SSS]*, LXXIX, 218-220. (in Ukr.)
15. Hrushevskyyi, M. (1898). [Review] Potkanski K. Krakow before the Piasts. Krakiv, 1898. *Zapysky NTSz [Notes of SSS]*, XXVI, 6-8. (in Ukr.)
16. Lypynsky, V. (1908). M. Arkas. History of Ukraine-Rus. S.-Peterburg, 1908. *Literaturno-naukovyi vistnyk [Literary and scientific herald]*, XLIII, 307-318. (in Ukr.)
17. Telvak, V. (2001). Theoretical problems of history in the creative heritage of M. Hrushevskyyi - the reviewer. *Kyivska starovyna [Kyiv antiquity]*, 5, 157-166. (in Ukr.)
18. Hrushevskyyi, M. (1908). To the review by Dr. Lypynsky. *Literaturno-naukovyi vistnyk [Literary and scientific herald]*, XLIII, VIII, 318-324. (in Ukr.)
19. Pisnyachevsky, V. (1908). A small feuilleton from the waves of life. *Rada [Council]*, 192, 3. (in Ukr.)
20. Bidnov, V. (1919). *What to read about the history of Ukraine (Short historiography of Ukraine).* Kamianets-Podilskyyi. (in Ukr.)
21. Hrushevskyyi, M. (1908). On Ukrainian topics. Also about culture and criticism. *Literaturno-naukovyi vistnyk [Literary and scientific herald]*, XLIV, 121-136. (in Ukr.)
22. Lypynsky, V. (1908). Also in the case of "History of Ukraine" by M. Arkas. *Rada [Council]*, 199, 1. (in Ukr.)
23. Zashkilnyak, L. (1999). Methodological views of Mykhailo Hrushevskyyi. *Ukraina moderna [Modern Ukraine]*, 2-3, 233-253. (in Ukr.)
24. Hrushevskyyi, M. (1994). Introductory lecture on the ancient history of Rus', delivered at Lviv University on September 30, 1894. *Mykhailo Hrushevskyyi i Zakhidna Ukraina. Dopovidi y povidomlennia naukovoii konferentsii [Mykhailo Hrushevskyyi and Western Ukraine. Reports and notices of the scientific conference]*, 5-14. (in Ukr.)
25. Iggers G. G. (1996). Historiography and Politics in the Twentieth Century. *Societies made up of history. Essays in historiography, intellectual history, professionalisation, historical social theory and protoindustrialisation* / Ed. by R. Bjork, K. Molin. Edsbruk, 8-26. (in Eng.)

PETRECHKO Oleh, Doctor of Historical Science, Professor, Head of the World History and Special Historical Disciplines Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, o.petrechko@ukr.net,
TELVAK Viktoriia, Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent at Department of World History and Special Historical Disciplines of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, viktoriatelvak75@gmail.com,
ZHURAVLOV Sviatoslav, Ph D (History), Junior researcher at the Department of source studies of Modern History of Ukraine, Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, zuravlovsvatoslav27@gmail.com

SOCIAL FUNCTIONS OF HISTORICAL SCIENCE IN THE VISIONS OF M. HRUSHEVSKY AND V. LYPYNSKYI: AN ATTEMPT AT A HISTORIOGRAPHICAL COMPARISON

Abstract. Introduction. *One of the intellectual innovations of the modern era, which appeared at the turn of the 19th and 20th centuries, was the neo-romantic theory. Its variant in Ukrainian historiography was the statist trend with its elitism, the priority of national-political ideology over science, the heroization of history, and the hyperbolization of the personal factor. It was the historians-statesmen, starting with V. Lypynskyi, in contrast to the scientific-positivist instructions of the followers of M. Hrushevsky's school, who put the needs of a strengthening national organism to the fore when studying the past. Therefore, the main task was declared to be the formation and awakening of national self-awareness through the demonstration of «glorious» events of the national history, focusing attention on its «heroic» periods. For the first time, the difference in views on the social functions of historical science between supporters of these views was noted during the discussion of the popular science work of M. Arkas «History of Ukraine-Rus».*

The article aims to clarify the features of the definition of the social functions of historical science by M. Hrushevsky and V. Lypynskyi, which were heard in the discussion around the «History of Ukraine-Rus» by M. Arkas.

Results. *In the reviews of M. Hrushevsky and V. Lypynskyi on M. Arkas's «History of Ukraine-Rus», for the first time in Ukrainian historiography, the methodological difference between classical scientific ideas about historical science and new neo-romantic approach was clearly pronounced. It is noteworthy that the discussion revolved around the social roles of historiography, because Ukrainian intellectuals faced the primary task of activating the «national instinct». In this discussion, two views on the problem of the functioning of historical science in society were clearly defined. The first, positivist, implemented in the writings of M. Hrushevsky, advocated the priority of strict scientific requirements over any political and ideological intentions. The second, neo-romantic, presented by the views of V. Lypynskyi and his like-minded colleagues, on the contrary, understood the national and political-ideological moment as defining, sense-making in the reconstruction of the past. The discussion between supporters of these views contributed to the development and self-reflection of national science and encouraged historians to delve into the theoretical foundations of their profession, thereby introducing Ukrainian humanitarianism into the European historiographical space.*

Originality. *The article comprehensively elucidates for the first time the differences between the vision of M. Hrushevsky and V. Lypynskyi of the social functions of historical science.*

Conclusion. *The axiological convictions of M. Hrushevsky and V. Lypynskyi turned out to be important for domestic historiography not only in the context of the discussion analyzed above, they remain unanimous also in relation to modern trends in world historiography.*

Keywords: *M. Hrushevsky, V. Lypynskyi, social functions of historical science, neo-romanticism, «History of Ukraine-Rus» by M. Arkas.*

Одержано редакцією 20.10.2022
 Прийнято до публікації 12.12.2022